

A kanadai politikai diskurzus vizsgálata fordítástudományi szempontból

Bánhegyi Máttyás

1. Bevezető

A politika és a diskurzuselmélet kapcsolata az utóbbi kb. 15 évben egyre nagyobb érdeklődésre számot tartó, bővülő tudományterületté vált. Az alábbiakban a politika és a diskurzuselmélet kapcsolatát szövegnyelvészeti szempontból közelítjük meg. Tanulmányunkban egyrészt megkíséreljük felvázolni a fenti tudományterületeken történő kutatások két legjellemzőbb irányát: a pszicholingvisztikai-társadalompszichológiai megközelítést és a szövegközpontú megközelítést, másrészt pedig az alkalmazott kutatási módszerek közül a propozícióanalízis, a szociokognitív modell és a kritikai diskurzuselemzés szintézise révén egy választási beszédet fogunk részletesebben elemezni. Célunk, hogy a forrásnyelvi politikai szövegalkotás és a fordítás révén létrejövő célnyelvi politikai szövegalkotás néhány alapvető különbségét felvázoljuk, továbbá, hogy bemutassuk a fenti kutatási módszerek integrációjának egyik lehetséges alkalmazását egy konkrét szöveg diskurzuselemzésén keresztül.

1.1. A politikai diskurzus vizsgálatának fordítástudományi szempontból jelentős főbb szövegnyelvészeti irányai

A szövegnyelvészet a politikai diskurzus és a politikai diskurzus fordításának jellemzőit számos szempontból vizsgálja. A relatíve fiatal kutatási területen a jelenleg is zajló és fordítástudományi szempontból érdeklődésre számot tartó kutatásokat értelmezésem szerint alapvetően két csoportra lehet osztani. Az egyik kutatási irány a pszicholingvisztikai-társadalompszichológiai megközelítés, amely a fordítást elsősorban kultúrák közötti közvetítésként fogja fel, a másik pedig a szövegközpontú megközelítés, amely a szöveget mint a forrásnyelvi szövegalkotás folyamatát, illetve a fordítás révén létrejövő célnyelvi szövegalkotás folyamatát, valamint a forrásnyelvi és célnyelvi szöveget mint produktumot és annak megértését, illetve azok olvasóra gyakorolt hatását vizsgálja. Az alábbiakban röviden ismertetjük ezen kutatási irányok alterületeit és legtermékenyebb kutatóit.

1.1.1. *Pszicholingvisztikai-társadalompszichológiai megközelítések*

A pszicholingvisztikai-társadalompszichológiai megközelítések magukban foglalják nemcsak a szövegalkotás és szövegfeldolgozás mentális folyamatainak vizsgálatát (Kintsch és van Dijk 1978), a szövegalkotási stratégiák elemzését (Schäffner 1997, Schäffner és Adab 2001, Baker 2006), a szövegtudományi értelemben vett kontextus – tehát a társadalmi és szociokulturális tényezőket figyelembe vevő

kontextus hatását a létrejövő szövegekre (van Dijk 1997) –, valamint az egy adott társadalom által birtokolt ideológiát és a szövegben megjelenő, ideológiai okokra visszavezethető implicit értékítéleteket kutató szociokognitív elméletet (van Dijk 1997, Schäffner 1996), hanem ezek médiával, médiaiparral való kapcsolatát (Fairclough 1997, Bell 1998) is.

1.1.2. Szövegközpontú megközelítések

A szövegközpontú megközelítések között találjuk a pragmatikai alapú, azaz a szöveget mint a kommunikációban részt vevő partnerek interakcióját vizsgáló megközelítéseket (Chilton és Schäffner 1997), a Schäffner-féle hibridszövegek, azaz a forrás- és a célnyelvi kultúra kulturális és politikai különbségeiből eredő kvázihelyességet tükröző szövegek létrejöttének vizsgálatát (Schäffner és Adab 2001), valamint a fent említett pragmatikai alapú megközelítésből kinövő, manapság nagyon népszerű kritikai diskurzuselemzést (critical discourse analysis), amely a kommunikációt a társas érintkezésben megnyilatkozó hatalmi és ideológiai összecsapások ütközőpontjaként kezeli (Fairclough és Wodak 1997).

2. A tanulmány célja

A politikai diskurzus egyik műfaját, egy népszavazást megelőző választási beszédet és annak fordítását kívánom fordítástudományi szempontból elemezni. Jelen tanulmányban az eredetileg franciául írott beszéd bevezetőjét (pontosabban a forrásnyelvi szöveg első nyolc mondatát) és annak angol fordítását (a célnyelvi szöveg első tizennégy mondatát) elemzem. Azért csak a bevezetőre összpontosítok, mert retorikai szempontból ez a rész veti fel – többek között – a beszéd témáit kijelölő tézisondatokat, amiket a beszéd további részei kifejtenek. (Mivel a választási beszédek is argumentatív típusú diskurzusok, ezért azokban az argumentatív típusú diskurzusok bevezetőjére jellemző retorikai lépéseiket lehet felfedezni. A retorikai vonatkozásokkal jelen tanulmányban terjedelmi korlátok miatt nem fogok részletesebben foglalkozni. Bővebben lásd például: Arisztotelész, Campbell, Dolan és Dumm, Gale, Piotrowski és Sowell tanulmányait.

A tanulmány célja annak megállapítása, hogy a politikai szövegek fordítása az eredeti szöveg szemantikai felépítését és a benne fellelhető értékelő predikátumokat szinte teljes mértékben követő szövegalkotási mechanizmus-e, valamint annak kiderítése, hogy a fordított szövegben az értékelő predikátumok száma és azok elhelyezkedése teljes egészében megfelel-e a forrásszöveg ilyen jellegű sajátosságainak. Amennyiben a fentiekben eltérések mutatkoznak, úgy tetten érhető a fordítás során végbemenő, ideológiai elkötelezettséget tükröző szövegalkotás, amely akár politikai manipuláció céljaira is használható.

3. Módszer

Tanulmányunkban a népszavazási beszédet és annak fordítását elemezzük három, egymáshoz szorosan kötődő szempontból:

(1) Először arra keressük a választ, hogy az eredeti és a fordított szövegben ugyanazok-e a szövegépítési csomópontok, és hogy ezek a csomópontok a forrásnyelvi és a célnyelvi szövegben ugyanott helyezkednek-e el. Ennek meghatározása érdekében a van Dijk-féle mikropropozíció-taxonómia (1978) segítségével kiderítjük, hol található a szövegben a fenti, szemantikai alapon kapcsolódó szövegépítési csomópontok. Értelmezésben ezek a szövegépítési csomópontok olyan szövegrészek, amelyekhez számos olyan propozíció kapcsolódik, amelyek a szövegszerveződési értelemben vett szövegközpontban lévő propozíciót különféle szociokognitív szempontból, azaz az egyéneknek a társadalom egésze által befolyásolt gondolati sémái vonatkozásában értelmezhető aspektusból mutatják be, illetve magyarázzák és közelítik meg;

(2) Másodsorban arra vagyunk kíváncsiak, hogy az eredeti és a fordított szöveg tükrözhető-e egymásra a szövegépítési csomópontok köré csoportosuló propozíciókban kifejezett vélemények szempontjából: azaz, hogy a véleményt tartalmazó propozíciókat a fordított szövegben is véleményt tartalmazó propozíciók segítségével adja-e vissza a célnyelvi szöveg. Ennek elemzéséhez a szociokognitív elmélet alapján (van Dijk 1997) megvizsgáljuk a propozíciókban kifejezett véleményeket mint az értékelő tartalmú meggyőződések egy fajtáját;

(3) Harmadszor pedig a fenti két módszer eredményeit értelmezzük a kritikai diskurzuselemzés segítségével annak érdekében, hogy az adott nyelvű közösségek társadalmi és kulturális jellemzői ismeretében a forrásnyelvi és a célnyelvi szöveg különbségeire a szövegalkotás céljainak szempontjából választ tudjunk adni.

A fenti három módszer összekapcsolását az indokolja, hogy a politikai szövegek elemzése véleményem szerint kizárólag az adott szövegek szövegalkotásként, szövegproduktumként és szövegbefogadásként való megközelítésének és a szövegek esetében jelen lévő társadalmi, kulturális és politikai háttér ismeretének szintéziseként hozhat kielégítő és objektív eredményeket, hiszen mint azt – Ewick és Silbey gondolatait idézve – Baker (2006:19) is kifejti: „a tudás társadalmilag és politikailag jön létre” (a szerző fordítása). Tehát, az egyének által birtokolt tudás társadalmi és politikai hatások eredményeképpen alakul ki, ebből kifolyólag a forrásnyelvi és célnyelvi politikai szövegek elemzésének ki kell terjednie a fordító tudásának – jelen esetben társadalmi, kulturális és politikai ismereteinek – feltérképezésére is.

4. Jean Chrétien beszédének történelmi háttere

A fentiek tükrében a kritikai diskurzuselemzéshez és – meggyőződésem szerint – valójában a népszavazási beszéd és annak fordításának megértéséhez elengedhetetlenül szükséges a vonatkozó rövid történelmi háttér bemutatása.

Kanadában az 1980-ban megtartott, első népszavazás után 1995. október 30-án ismét népszavazást tartottak arról a kérdésről, hogy a nagy részben franciaajkú Québec független tartománnyá váljon-e. A legtöbb forrás szerint a népszavazási kezdeményezés az angolajkú kanadaiak Québeckel szemben, valamint általában a franciaajkúak és a francia nyelvhasználat irányában kinyilvánított el-

lenérvése miatt indult meg ismételten. Az 1995-ben megtartott népszavazáskor a szavazólapon a következő kérdés állt: „Do you agree that Quebec should become sovereign after having made a formal offer to Canada for a new economic and political partnership within the scope of the bill respecting the future of Quebec and of the agreement signed on June 12, 1995?”; illetve franciául: „Acceptez-vous que le Québec devienne souverain, après avoir offert formellement au Canada un nouveau partenariat économique et politique, dans le cadre du projet de loi sur l’avenir du Québec et de l’entente signée le 12 juin 1995?”.

A Québec elszakadását ellenzők nyomására 1995. június 12-én, a népszavazást hónapokkal megelőzően az elszakadás mellett elkötelezett három párt, a Parti Québécois, a Bloc Québécois és az Action démocratique du Québec az akkori kanadai kormánnyal megegyezést kötött, amiben Québec elszakadása esetén a Québec és Kanada között létrejövő új gazdasági és politikai partnerség főbb, de kevésbé pontosan definiált alapelveit fektették le. A közvélemény-kutatók adatai szerint a választást megelőző hetekben először az elszakadást ellenzők tábora volt nagyobb, majd a függetlenséget követelők támogatása emelkedett 50% fölé a szavazáson részvételüket biztosra ígérő polgárok körében.

Mind az elszakadást ellenzők, mind pedig az elszakadást támogatók erős kampányba kezdtek, amelynek részeként számos politikus igyekezett az egész kanadai nemzetet megszólítani. A szorosnak ígérkező küzdelemben a média is nagy szerephez jutott. A Québec Kanadától való elszakadásával kapcsolatban megtartott népszavazás kitűzött időpontja előtt öt nappal, 1995. október 25-én 19:00 órakor Jean Chrétien, akkori kanadai miniszterelnök népszavazási beszédét egyidejűleg közvetítette a CBC News televízió francia és angol nyelven két külön csatornán.

5. Első elemzési szempont: propozícióelemzés

A tanulmányunkban alkalmazott, propozíciók megállapítására használatos propozícióelemzési modellt eredetileg a szövegértés, azaz a lineáris szövegolvasás vizsgálatára, pontosabban a szövegfelidézés mechanizmusának és a szöveg tartalmi kivonatolásával összefüggő kognitív műveletek leírására fejlesztették ki. A politikai szövegek szövegfelidézési mechanizmusával kapcsolatban van Dijk kifejezi, hogy az ilyen szövegeket úgy alkotják meg, hogy a vevőt mint potenciálisan meggyőzendő befogadót tartják szem előtt (1997:9). Ebből kifolyólag a népszavazási beszédeket is úgy írják meg, hogy a befogadó figyelmét bizonyos tényekre irányítják: tehát a választás vélt vagy valós tényét, azaz bizonyos választási lehetőségeket a szöveg középpontjába állítanak. Ebből következően a fenti modell a szövegépítési csomópontok kimutatására is jól használható. Bár a mikropropozíciók megállapításának elmélete nem friss kutatás eredménye, ám mivel az elméleti háttér empirikus alapon is bizonyították, a modell meglátásom szerint biztonsággal felhasználható a fent részletezett, újszerű célra, hiszen a mikropropozíciók elemzésének módszerét és szövegolvasáskor a mikropropo-

zcióknak a befogadóban bekövetkező feldolgozását és egymáshoz kapcsolódásának módját eddig nem kérdőjelezték meg.

A Kintsch és van Dijk által kidolgozott mikropropozíciók megállapításának nyelvfüggetlen módszere (Kintsch és van Dijk 1978:367-8, 376-380) abból indul ki, hogy a befogadó az adott megnyilatkozást mindig valamilyen céllal olvasza, illetve hallgatja, ami befolyásolja a szöveg megértését, felidézését. Ezt a célt Kintsch és van Dijk tanulmányukban kontrolsémának (control schema) nevezi. Az általunk választott politikai beszéd esetében a kontrolséma a beszélő véleményének és indokainak megismerése.

A mikropropozíciós modell szerint a szöveg befogadása lineárisan történik a szöveg hallgatásakor, illetve olvasásakor oly módon, hogy a szöveg szavai szemantikai funkciójuk révén propozíciókként, azaz vagy argumentumokként (fogalmak) vagy predikátumokként (a fogalmak egymáshoz való viszonyulása) funkcionálnak a mikrostruktúrák (propozíciók és azok összefüggései) szintjén. A propozíciók egy predikátumot és egy vagy több argumentumot tartalmaznak. A befogadó az általa birtokolt tudás és az általa végzett következtetések (inference) révén a mikropropozíciók között egyrészt szövegszintű összefüggéseket, másrészt pedig a szöveg által közölt információk között logikai összefüggéseket hoz létre, amivel számára koherenssé válik a szöveg.

Ugyan Kintsch és van Dijk a mikropropozíciók megállapítása után az olvasóban lezajló szövegfeldolgozó mechanizmusok révén a mikropropozíciók hierarchikus elrendeződésének (makropropozíciók) folyamatát elemzi, mi ebben a tanulmányban megelégszünk azzal, hogy a mikropropozíciók által kirajzolt szövegépítési csomópontokat meghatározzuk, hiszen nem többre vállalkoztunk, mint annak vizsgálatára, hogy a fordítási folyamat alatt fellépő szövegalkotási mechanizmus során a fordító a szövegépítési csomópontokhoz kapcsolódó propozíciókban található értékelő predikátumokat átviszi-e a célnyelvi szövegbe, illetve hogy a fordított szövegben az értékelő predikátumok száma és azok elhelyezkedése teljes egészében megegyezik-e a forrásszöveg ugyanezen sajátosságaival.

A mikrostruktúrák meghatározásánál a Kintsch és van Dijk-féle elmélet által kijelölt lépéseket követtük. Ennek értelmében (1.) a szöveget propozíciókra bontottuk, majd (2.) a propozíciókat a mondatról mondatra, előrefelé haladó ciklikus szövegfeldolgozási modell szerint a szemantikailag közös argumentumok alapján egymáshoz kapcsoltuk, és táblázatba foglaltuk. Az argumentumokat (a táblázat soraiban szereplő első szavak) és a predikátumokat (további szavak a sorokban) nagybetűvel szedtük és – a könnyebb áttekinthetőség érdekében – a mondatathatárok megjelölésével tüntetjük fel: a táblázat sorainak bal sarkában látható római számok jelölik az adott mondat sorszámát, amelyben a propozíció szerepel; az „IDŐ:” megjelölés pedig az adott argumentumhoz kapcsolódó időhatározót jelzi. A francia eredeti, illetve az angol fordított szövegben tehát a következő propozíciókat határoztuk meg azok szövegben való előfordulásának sorrendjében:

1. táblázat

A francia és az angol szövegben meghatározott propozíciók

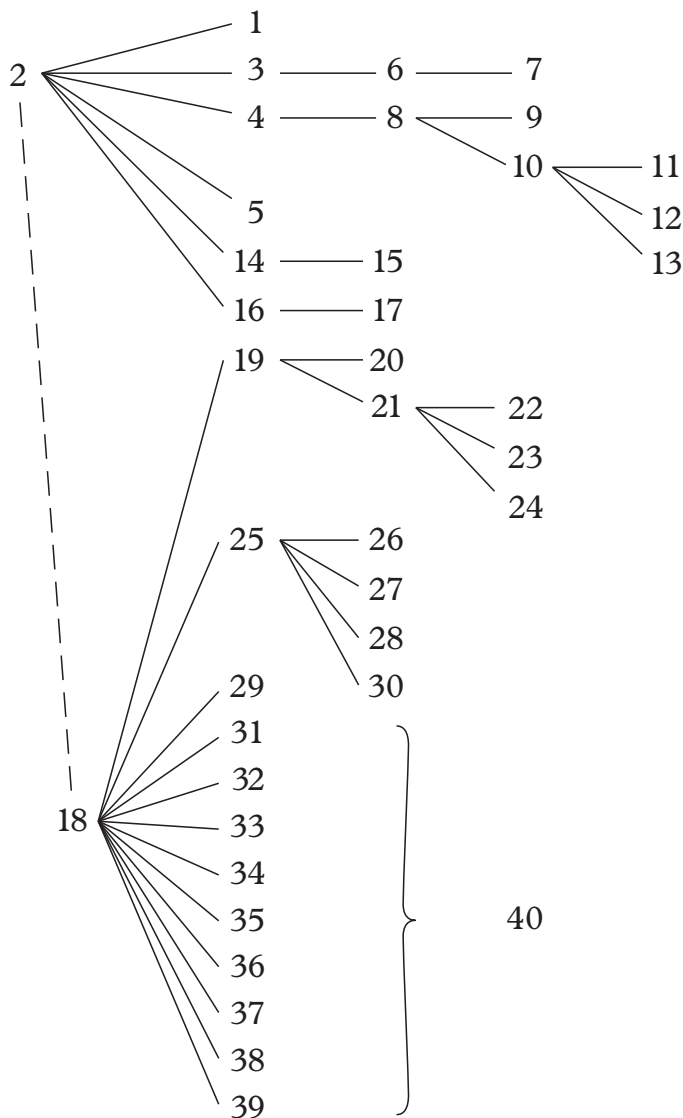
	1.	IDŐ: PREMIÈRE FOIS, MANDAT, PREMIER MINISTRE
	2.	INVOQUÉ, SPEAKER
	3.	EXCEPTIONNELLE, PROCÉDURE
	4.	S'ADRESSER, PROCÉDURE, SPEAKER, LISTENERS
	5.	IDŐ: CE SOIR
II.	6.	EXCEPTIONNELLE, PROCÉDURE
	7.	EXCEPTIONNELLE, SITUATION
III.	8.	S'ADRESSER, SPEAKER, COMPATRIOTES
	9.	COMPATRIOTES, QUÉBEC
	10.	S'ADRESSER, PARTICULAR
	11.	ONT, AVENIR, MAINS, ENTRE
	12.	AVENIR, LISTENER + SPEAKER, PAYS
	13.	IDŐ: MOMENT
IV.	14.	S'ADRESSER, SPEAKER
	15.	CONCITOYENS, CANADA
	16.	S'ADRESSER, ÉGALEMENT
	17.	CONCITOYENS, TOUS, AUTRES
	18.	CONCERNER, DÉCISION, CONCITOYENS, POINT
	19.	CETTE, DÉCISION
	20.	PLUS, HAUT, POINT
V.	21.	DÉCIDER, AVENIR
	22.	AVENIR, QUÉBEC
	23.	IDŐ: LUNDI
	24.	CELUI, CANADA
VI.	25.	SÉRIEUSE, DÉCISION
	26.	IRRÉVERSIBLE, DÉCISION
	27.	IMPRÉVISIBLES, CONSÉQUENCES
	28.	INCALCULABLES, CONSÉQUENCES
VII.	29.	DANGER, HÉRITAGE, CANADA
	30.	CANADA, SPEAKER + LISTENER, PAYS
VIII.	31.	BRISER, CANADA
	32.	BÂTIR, CANADA
	33.	VAGY
	34.	DEMEURER, CANADIENS
	35.	NE, ÊTRE, CANADIENS
	36.	VAGY
	37.	RESTER
	38.	PARTIR
	39.	VAGY
	40.	ENJEU, RÉFÉRENDUM

	1.	IDŐ: FIRST TIME, MANDATE, PRIME MINISTER
	2.	SPEAKER, ASK, SPEAK
	3.	SPEAK, DIRECTLY
	4.	SPEAK, DIRECTLY, CANADIANS
	5.	IDŐ: TONIGHT
II.	6.	SPEAKER, DO
	7.	SPEAKER + LISTENERS, IN, SITUATION
	8.	EXCEPTIONAL, SITUATION
III.	9.	IDŐ: TONIGHT
	10.	WANT, SPEAKER, SPEAK
	11.	SPEAK, QUEBECKERS
	12.	FELLOW, QUEBECKERS
	13.	MY, 12
IV.	14.	IDŐ: THIS MOMENT
	15.	IN HANDS, FUTURE
	16.	FUTURE, COUNTRY
	17.	COUNTRY, WHOLE
V.	18.	SPEAKER, SPEAK, CANADIANS
	19.	ALL CANADIANS
VI.	20.	ISSUE, CONCERN
	21.	CONCERN, THEM
	22.	CONCERN, DEEPLY
VII.	23.	DECIDED, FUTURE
	24.	FUTURE, QUEBEC
	25.	IDŐ: MONDAY
VIII.	26.	FUTURE, CANADA
	27.	ALL, CANADA
IX.	28.	MADE, DECISION
	29.	SERIOUS, DECISION
	30.	IRREVERSIBLE, DECISION
X.	31.	DEEP, CONSEQUENCES
XI.	32.	AT STAKE, COUNTRY
XII.	33.	AT STAKE, HERITAGE
XIII.	34.	BREAK UP CANADA
	35.	BUILD CANADA
	36.	VAGY
XIV.	37.	REMAIN CANADIAN
	38.	NO LONGER BE CANADIAN
	39.	VAGY
XV.	40.	STAY
	41.	LEAVE
	42.	VAGY
XVI.	43.	ISSUE
	44.	ISSUE, REFERENDUM

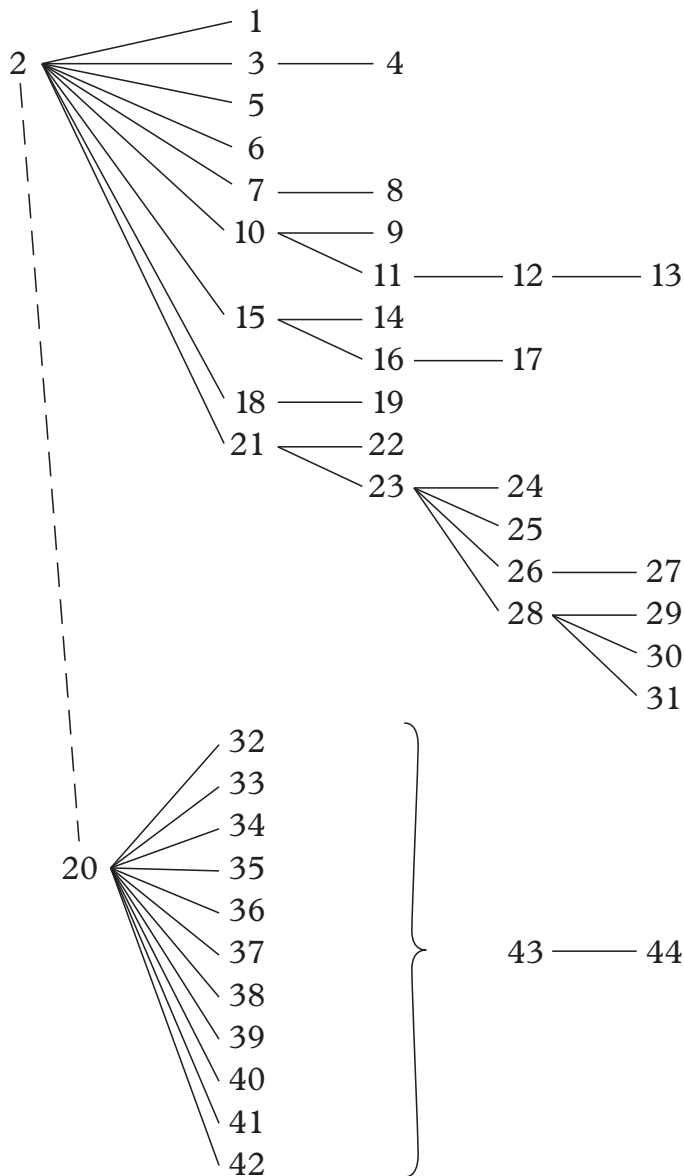
A Kintsch és van Dijk-féle ciklikus mondatfeldolgozási modell segítségével szemléletesen ábrázolhatjuk a fenti szövegek ún. mikrostruktúráját, vagy más néven a szövegekben található propozíciók egymáshoz képest való szemantikai elhelyezkedésének relációit, azaz koherenciagráfját. Mivel számunkra jelenleg elsősorban a szövegépítési csomópontok lényegesek, a francia és az angol szöveg alább látható teljes koherenciagráfját bemutató propozíciórajzban a szöveg első mondatától a szövegépítési csomópontokhoz vezető propozíciókat szaggatott vonallal jelöltük (1. és 2. ábra)

1. ábra

A francia szöveg koherenciagráfja

2. ábra
Az angol szöveg koherenciagráfja

Mint látható, az angol és a francia szövegben egyaránt ugyanazok, az egymással jelentésbelileg ekvivalens propozíciók fokalizálódnak, azaz ezek köré rendeződik nagy számú másik propozíció: a franciában a 18. predikátum, tehát CONCERNER, DÉCISION, CONCITOYENS, POINT köré; az angolban pedig a 20. predikátum, azaz ISSUE, CONCERN köré. A 18. predikátum köré a következő propozíciók épülnek a francia szövegben:

19. CETTE, DÉCISION
25. SÉRIEUSE, DÉCISION

- 29. DANGER, HÉRITAGE, CANADA
- 31. BRISER, CANADA
- 32. BÂTIR, CANADA
- 34. DEMEURER, CANADIENS
- 35. NE, ÊTRE, CANADIENS
- 37. RESTER
- 38. PARTIR,

ahol vagy-vagylagos választási lehetőséget jelenít meg a 31-32., a 34-35., valamint a 37-38. propozíció.

Az angol szövegben hasonlóképpen a következő propozíciókat találjuk a fokalizálódott CONCERN, ISSUE propozíció körül:

- 21. CONCERN, THEM
- 32. AT STAKE, COUNTRY
- 33. AT STAKE, HERITAGE
- 34. BREAK UP CANADA
- 35. BUILD CANADA
- 37. REMAIN CANADIAN
- 38. NO LONGER BE CANADIAN
- 40. STAY
- 41. LEAVE.

Akárcsak a francia szöveg esetében, vagy-vagylagos választást jelenít meg az angol fordítás is a 34-35., 37-38., illetve a 40-41. propozíciópárok között.

Kivéve a francia nyelvű szövegben a 19. propozíciót és a hozzá kapcsolódó további propozíciókat, illetve az angol nyelvű szövegben a 21. propozíciót és a hozzá kapcsolódó további propozíciókat, amelyek valójában a népszavazást jelentő döntési helyzetet jellemzik, mindkét nyelvű szövegben a fokalizálódott propozíció és a köré rendeződő propozíciók között logikailag egyenlőségi viszony állítható fel. Tehát: a népszavazással eldöntendő kérdés (azaz a francia CONCERNER, DÉCISION, CONCITOYENS, POINT propozíció; illetve az angol CONCERN, ISSUE propozíció) valójában (logikailag: egyenlőségi viszonyban áll a következőkkel:) fontos döntés (francia: 25. propozíció), Kanada és az ország öröksége van veszélyben (francia: 29. propozíció; angol: 32., 33. propozíció), Kanada felbomlása vagy a további közös országépítés között kell választani (francia: 31., 32. propozíció; angol: 34., 35. propozíció), eldöntendő továbbá, hogy a québeciek ezután is kanadaiak akarnak maradni vagy sem (francia: 34, 35. propozíció; angol: 37., 38. propozíció), illetve hogy Québec Kanada része maradjon vagy attól különváljon (francia: 37., 38. propozíció, angol: 40., 41. propozíció).

Alább, miután ismertettük a van Dijk-féle szociokognitív elmélet alapjait és alaptéziseit, ezeket a propozíciókat fogjuk az általuk tartalmazott véleményartalom szerint részletesen elemezni.

6. Második elemzési szempont: szociokognitív megközelítés

A megnyilatkozások véleménytartalmának elemzéséhez szükséges elméletet van Dijk dolgozta ki (Schäffner és Kelly-Holmes 1996), illetve fejlesztette tovább (Bell és Garrett 1998:21-63). A van Dijk által megalkotott és a korábbi, erősen kritizált teóriákat pontosító szociokognitív (Bell és Garrett 1998:23) elméletnek három fő pillére van:

- az egyes társadalmak vagy társadalmi csoportok által vallott ideológiák társadalmi funkciói: ez a kérdéskör egy adott társadalom által kifejlesztett és birtokolt ideológia használatának olyan általános társadalmi kérdéseire kíván választ adni, mint például az, hogy miért is van szükség ideológia megalkotására és annak használatára az emberi társadalmakban;
- kognitív struktúrák: az adott társadalom tagjainak megnyilvánulásaiban kimutatható ideológiai tartalmakat és azok felépítését elemzi. A társadalom tagjai által birtokolt kognitív struktúrákon belül megkülönböztethetünk társadalmilag birtokolt értékeket, normákat, attitűdöket, véleményeket és tudást a mentális reprezentációk különbségei révén, továbbá felállíthatunk személyes (személyekre aktuálisan jellemző) és kontextuális (adott társas szituációra jellemző) modelleket, ahol a fenti értelemben vett értékek, normák, attitűdök, vélemények és tudás kognitív szinten aktivizálódnak;
- a szociokognitív elmélet harmadik eleme pedig a fentiek verbalizációja: a diskurzív kifejezőmód és reprodukció, amely a fenti ideológiai tartalmak írásbeli vagy szóbeli társas kommunikáció során fellépő megnyilvánulásának, elsajátításának és reprodukciójának az elmélete.

Az alábbiakban a kognitív struktúrákat és azok diskurzív kifejezőmódját ismertetjük részletesebben, hiszen ez a két pillér képezhető le adott szövegek elemzése céljából. (A harmadik pillér a szöveg tágabb szociokulturális környezetéről adhat képet, aminek elemzésére a népszavazási beszéd kapcsán a jelen tanulmány nem vállalkozik.)

Van Dijk szerint (Schäffner és Kelly-Holmes 1996:8-19) minden mentális reprezentáció révén előálló propozíció alapja az egyén által birtokolt meggyőződés (belief), azaz az a mentális információ, amit az adott személy saját szemszögéből igaznak, valósnak fogad el. A meggyőződésnek két fajtája van: a tudás (knowledge) és az értékelő tartalmú meggyőződés (evaluative belief). A tudás olyan tényeken alapuló, igaz, a valósággal koherens meggyőződés, ami az adott társadalom tagjai által birtokolt és elfogadott közös, általános társadalmi tudást feltételez (ismeretanyag, kulturális tudás stb.). Az értékelő tartalmú meggyőződés viszont mentális értékelő folyamatok révén jön létre, és jellemzője, hogy nem létezik olyan objektív kritériumrendszer, amely alapján egyértelműen eldönthető, hogy az adott állítás igaz-e vagy hamis. (A könnyebb érthetőség kedvéért szeretném ezt egy nagyon egyszerű példával illusztrálni: értékelő tartalmú meggyőződés pl. az „X. Y. jó ember.” megnyilatkozás, amely az adott illető személyes kritériumrendszere szerinti személyes döntés eredményeképpen jön létre.)

Egyfajta értékelő tartalmú meggyőződés a vélemény (opinion) is. A vélemény olyan hamis vagy egyértelműen nem igazolható meggyőződés, amely morális vagy egyéb értékelés alapján jön létre. (Itt jegyzendő meg, hogy az egyének kü-

lönféle mentális reprezentációinak eltérő volta és tudásbeli különbségei miatt a vélemény és a tudás, valamint az ezek és akár az értékelő tartalmú meggyőződés közötti határvonalak elmosódhatnak.) A morális vagy egyéb értékelési szempontok kialakulásához azonban nyilvánvalóan szükséges egy, az egyénre ható társadalmi értékrend megléte és annak az adott egyén által való előzetes elfogadása és internalizációja. (Egyes esetekben azonban ebben a folyamatban szerepet játszhat továbbá az egyénnek az adott kérdéshez való affektív viszonyulása is, amire most terjedelmi korlátok miatt nem kívánunk kitérni.)

Bár a társadalmi értékrendek társadalmanként és egy adott társadalmon belül csoportonként is eltérőek lehetnek, bizonyosnak látszik az, hogy az egyének véleménye társadalmilag elfogadott alapokon nyugszik. Diskurzív szempontból a társas megnyilatkozásokban megjelenő érvelések esetében az adók az általuk megfogalmazott véleményeket mindig racionális vagy ésszerű érvekkel támasztják alá annak érdekében, hogy ezek a vélemények mások számára is elfogadhatók legyenek.

A véleményeknek két fajtája van: lehetnek személyes (personal opinions) és társadalmi vélemények (social opinions). Az előbbi alatt egy egyén értékelő tartalmú meggyőződését értjük, az utóbbi pedig egy adott társadalmi csoport által vallott és egy bizonyos kérdés vonatkozásában megnyilvánuló értékelő tartalmú meggyőződést takar. Az adott társadalmi csoportok által birtokolt és általuk elfogadott társadalmi vélemények nagyobb, komplexebb, egymással összefüggő, egymásra ható véleménystruktúráit pedig attitűdnek nevezzük.

Diskurzív kifejezésmód tekintetében a fent említett meggyőzések értékelő predikátumok formájában nyilvánulnak meg, azaz szemantikai értelemben értékelő tartalmú meggyőződést tartalmazó predikátumokként jelennek meg diskurzusokban. Az alábbiakban bemutatjuk, hogy a választási beszéd francia és angol szövegében mely predikátumok funkcionálnak értékelő predikátumokként.

Vizsgálatunkban abból indulunk ki, hogy a választási beszéd mint személyes közlés elsősorban a politikai közszereplőként fellépő kanadai miniszterelnök saját személyes véleményét (és azon keresztül nyilvánvalóan egy politikai csoportosulás véleményét) jeleníti meg. Személyes véleménynek tekintünk minden olyan proposícióban megjelenő predikátumot, amely egyrészt a fentiek értelmében egy egyén saját értékelő tartalmú meggyőződését fejezi ki, illetve másrészt a népszavazás révén a választók előtt álló opciókat valójában két, egymással nem direkt összefüggésben álló tény közötti választási lehetőségként mutatja be. (Ez az adott választás esetében különösen igaz, hiszen azt kellett eldönteni, hogy Québec szuverén állam legyen-e vagy sem, ám azt nem definiálták teljesen pontosan, hogy az esetlegesen szuverén állam Kanadához és Kanada többi tartományához hogyan viszonyulna az 1995. június 12-én megkötött megegyezésben említett új gazdasági és politikai partnerség keretében.) Ily módon a választási beszédben megjelölt *vagy* kötőszóval egymással szembe állított választási lehetőségek sem jelentenek két lehetőség közötti, egyértelmű, előre meghatározott kondíciókkal körülírható választási kényszerűt. Az tehát, hogy Chrétien két lehetőség közötti, egyértelmű választási kényszerűként állítja be a népszavazás tétjét (pl. a népszavazás döntése vagy Kanada felbomlását vagy Kanada továbbra is

egy országgként való létezését stb. takarja; francia forrásnyelvi szöveg: 34., 35. predikátum; angol célnyelvi szöveg: 37., 38. predikátum), egyértelműen személyes véleménynek hangot adó predikátumként kezelendő, hiszen az egyénre ható társadalmi értékrend (pl. többek között a Kanada egységébe vetett hit) megléte szükséges ahhoz, hogy az állítást a volt miniszterelnök megfogalmazza. Ugyanilyen megfontolásból személyes véleményként kezeljük a többi, ugyanebben a kontextusban, ugyanezen kérdéskör kapcsán megfogalmazott értékelő tartalmú meggyőződést is. Hasonlóképpen személyes véleményt fejeznek ki a proposíciókban található jelzők is, hiszen ezen jelzők használata esetében szintén nem létezik olyan kritériumrendszer, amely alapján egyértelműen eldönthető, hogy az adott állítás igaz-e vagy hamis, továbbá a jelzők használatában is kimutatható az egyénre ható társadalmi értékrend megléte: a döntés és a következmények *komolyak, megmásíthatatlanok* stb. (francia: 25-28. predikátum ; angol: 29-31. predikátum), ami szintén a társadalmi értékrendben megjelenő, Kanada egységébe vetett hit elfogadását takarja.

A francia eredeti és az angol fordított szövegben megjelenő személyes véleményt tartalmazó predikátumokat a 2. táblázatban SZV-vel jelöltük.

2. táblázat

A francia és az angol szövegben meghatározott proposíciókhoz kapcsolódó, személyes véleményt tartalmazó értékelő predikátumok

1.	IDŐ: PREMIÈRE FOIS, MANDAT, PREMIER MINISTRE	
2.	INVOQUÉ, SPEAKER	
3.	EXCEPTIONNELLE, PROCÉDURE	SZV
4.	S'ADRESSER, PROCÉDURE, SPEAKER, LISTENERS	
5.	IDŐ: CE SOIR	
6.	EXCEPTIONNELLE, PROCÉDURE	SZV
7.	EXCEPTIONNELLE, SITUATION	SZV
8.	S'ADRESSER, SPEAKER, COMPATRIOTES	
9.	COMPATRIOTES, QUÉBEC	
10.	S'ADRESSER, PARTICULAR	
11.	ONT, AVENIR, MAINS, ENTRE	
12.	AVENIR, LISTENER + SPEAKER, PAYS	
13.	IDŐ: MOMENT	
14.	S'ADRESSER, SPEAKER	
15.	CONCITOYENS, CANADA	
16.	S'ADRESSER, ÉGALEMENT	
17.	CONCITOYENS, TOUS, AUTRES	
18.	CONCERNER, DÉCISION, CONCITOYENS, POINT	SZV
19.	CETTE, DÉCISION	
20.	PLUS, HAUT, POINT	SZV
21.	DÉCIDER, AVENIR	
22.	AVENIR, QUÉBEC	

23.	IDŐ: LUNDI	
24.	CELUI, CANADA	
25.	SÉRIEUSE, DÉCISION	SZV
26.	IRRÉVERSIBLE, DÉCISION	SZV
27.	IMPRÉVISIBLES, CONSÉQUENCES	SZV
28.	INCALCULABLES, CONSÉQUENCES	SZV
29.	DANGER, HÉRITAGE, CANADA	SZV
30.	CANADA, SPEAKER + LISTENER, PAYS	
31.	BRISER, CANADA	
32.	BÂTIR, CANADA	
33.	VAGY	SZV
34.	DEMEURER, CANADIENS	
35.	NE, ÊTRE, CANADIENS	
36.	VAGY	SZV
37.	RESTER	
38.	PARTIR	
39.	VAGY	SZV
40.	ENJEU, RÉFÉRENDUM	SZV

1.	SPEAKER, ASK, SPEAK	
2.	SPEAK, DIRECTLY, CANADIANS	
3.	SPEAK DIRECTLY	
4.	IDŐ: TONIGHT	
5.	SPEAKER, DO	
6.	SPEAKER + LISTENERS, IN, SITUATION	
7.	EXCEPTIONAL, SITUATION	SZV
8.	IDŐ: TONIGHT,	
9.	WANT, SPEAKER, SPEAK	
10.	SPEAK, QUEBECKERS	
11.	FELLOW, QUEBECKERS	
12.	MY, 12	
13.	IDŐ: THIS MOMENT	
14.	IN HANDS FUTURE,	
15.	FUTURE, COUNTRY	
16.	COUNTRY, WHOLE	
17.	SPEAKER, SPEAK, CANADIANS	
18.	ALL CANADIANS	
19.	ISSUE, CONCERN	
20.	CONCERN, THEM	
21.	CONCERN, DEEPLY	SZV
22.	DECIDED, FUTURE	
23.	FUTURE, QUEBEC	
24.	IDŐ: MONDAY	

25.	FUTURE, CANADA	
26.	ALL, CANADA	
27.	MADE, DECISION	
28.	SERIOUS, DECISION	SZV
29.	IRREVERSIBLE, DECISION	SZV
30.	DEEP, CONSEQUENCES	SZV
31.	AT STAKE, COUNTRY	SZV
32.	AT STAKE, HERITAGE	SZV
33.	BREAK UP CANADA	
34.	BUILD CANADA	
35.	VAGY	SZV
36.	REMAIN CANADIAN	
37.	NO LONGER BE CANADIAN	
38.	VAGY	SZV
39.	STAY	
40.	LEAVE	
41.	VAGY	SZV
42.	ISSUE	SZV
43.	ISSUE, REFERENDUM	

7. Harmadik elemzési szempont: kritikai diskurzuselemzés

Az alábbiakban – a kritikai diskurzuselemzésben használt módszerekhez hasonlóan – a szövegek keletkezésének ismeretében a szöveget mint a hatalomérvényesítés egyik eszközét szemlélve próbálunk röviden magyarázatot adni a fent leírt szövegszerű jellemzőkre. Amint azt már említettük fentebb, van Dijk szerint a politikai szövegeket mindig a befogadó szemszögéből alkotják meg (van Dijk 1997:9). A francia eredeti népszavazási beszéd és annak angol fordítása összevetésekor láthatjuk, hogy az értékelő predikátumok az eredeti és a fordított szövegben is a szövegépítési csomópontokhoz kapcsolódnak: a francia szöveg esetén a csomópont a 18. propozíció, az angolban a 20. propozíció. Az értékelő predikátumok szövegépítési csomópontokhoz való kapcsolódásának oka az eredeti francia szöveg esetében – politikai szövegről lévén szó – könnyen belátható: a Yale Egyetemen 1953-ban Hovland, Janis és Kelly által kidolgozott és azóta politikai szövegek esetében is igazolt Single-Shot Attitude Change elmélet (Larson 2001) szerint egy egyén viselkedésében és személyes véleményében akkor tudunk kommunikációs folyamat részeként megvalósuló és az adott személyre ható meggyőzés eszközeivel változást elérni – tehát a választói magatartást befolyásolni –, ha a változást racionális érvekkel támasztjuk alá és a bekövetkezett változás pozitív megerősítést nyer. Az érvekkel való alátámasztás szükségességének gondolata egybehangzik Van Dijk véleményével, miszerint – mint azt fentebb már részletesebben kifejtettük – a társas megnyilatkozásokban megjelenő érvelések esetében az adók az általuk megfogalmazott véleményeket mindig racionális (tényszerű) vagy ésszerű (tehát egymásból logikusan következő)

érvekkel támasztják alá annak érdekében, hogy ezek a vélemények mások számára is elfogadhatóak legyenek. A racionális érvek itt a miniszterelnök személyes véleményét tükröző predikátumokként jelennek meg, amelyeket a fent részletezett logikai „csúsztatás” révén egyértelműen a választás tétjével azonosítanak a befogadók. (A választói magatartásban bekövetkezett változás pozitív megerősítésére az 1995-ös kampány további napjaiban bőven volt példa, ám erre tanulmányunk terjedelmi korlátok miatt részletesen nem térhet ki.)

Az angol fordítás során bekövetkezett szövegalkotás is ugyanezen eszközöket alkalmazza. Láthatjuk tehát, hogy mind az eredeti szöveg, mind pedig az angol fordítás ugyanazzal a diskurzív eszközzel kívánja az egyik hatalmi csoportosulás nézőpontját a média segítségével a választókkal megismertetni.

8. Eredmények és további lehetséges kutatási irányok

Az angol fordításban azok a személyes véleményt tartalmazó predikátumok, amelyek a franciában a szövegépítési csomópontokhoz kapcsolódnak, a célnyelvi szövegben szintén a szövegépítési csomópontokhoz kapcsolódnak. Ezen predikátumok egy része ellenben az angol szövegben már nincs jelen: 11 ilyen predikátum van a francia szövegben, míg csak 10 az angolban. Az angol változatban továbbá szám szerint is kevesebb a személyes véleményt tartalmazó predikátum: a francia szövegben összesen 14, míg az angolban csak 11 ilyen predikátumot találunk.

Ezen különbségeknek számos oka lehet. Elképzelhető, hogy az angol változat fordítója nem azonosította tudatosan ezen francia szövegrészek mindegyikét személyes véleményt tartalmazó predikátumként, ezért némelyik fordításakor kihagyta a személyes véleményt tartalmazó szövegrészt és csak a tényszerű közlések fordítására összpontosított. Előfordulhatott azonban az is, hogy a fordító nem értett egyet a francia szövegben fellelhető azon személyes véleményt tartalmazó predikátumokkal, amiket az angol szövegből kihagyott: itt tehát arról lenne szó, hogy tudatosan-tudattalanul a szöveg fordításakor a fordító a benne fellépő affektív hatások miatt „átírta” a szöveget. Ezen hipotézisek kutatását kizárólag TAP protokollok segítségével és a fordítás befejezése után elkészített retrospektív interjúk segítségével tudnánk elképzelni. Meggyőződésünk, hogy egy ilyen jellegű kutatás igen érdekes eredményekkel szolgálna.

A személyes véleményt tartalmazó predikátumok célnyelvi szövegben való számszerű csökkenésének harmadik lehetséges magyarázata pedig az, hogy a fordító a fordított szöveg szerkesztése során a célnyelvi normák követése miatt (jól látható, hogy számos francia mondatot két mondatra bontottak fel az angol fordításban) vagy pedig amiatt, hogy esetlegesen nehézségei voltak a célnyelvi szöveg szerkesztésekor a megfelelő lexikaválasztás terén, pusztán gondolati ismétlésnek érezte ezeket a predikátumokat, és így kihagyta őket a fordított szövegből. Az utóbbi két feltevésre szintén TAP interjúk, illetve alapos és kvantifikálható eredményeket hozó szövegkutatási vizsgálatok után tudnánk bizonyosan magyarázattal szolgálni. Ezek a kutatások talán arra is rávilágíthatnának, hogy az értékelő predikátumok fordítása során megvalósuló célnyelvi értékelő predikátumalko-

tási folyamat tudatos-e, vagy pedig egyszerűen arról van szó, hogy a fordító az általa, a szöveg invariánsaként értelmezett referenciális jelentések együttesét kívánja-e visszaadni.

Érdekes felfedezéseket hozhatna az eredeti és a fordított szövegeknek a befogadóban kiváltott affektív hatásának vizsgálata, valamint a fordító közvetlen szociokulturális környezetének a fordításra gyakorolt hatásának az elemzése is. Különösen érdekes lehet ez az olyan két- vagy többnyelvű országok esetében, mint Kanada, ahol a nyelvi különbségek egy országon, azaz egy adott kulturális egységen belül többek között nyelvhasználatban is felszínre bukkanó kulturális különbségekben jelennek meg. Ezen vizsgálatokhoz azonban nehézkes lenne olyan objektíven értékelhető (pl. kérdőíves) felmérést kidolgozni, amely megfelelné a szövegnyelvészetben alkalmazott megbízhatósági és érvényességi kritériumoknak.

9. Összefoglalás

Tanulmányunkban három szövegnyelvészeti megközelítés szintézisét kíséreltük meg bemutatni. A van Dijk-féle propozícióelemzés, a szociokognitív elmélet és a kritikai diskurzuselemzés segítségével elemeztük az 1995-ös, Québec elszakadásával kapcsolatos népszavazást megelőző miniszterelnöki beszéd francia eredeti szövegét és annak angol fordítását. Kutatási célunk az volt, hogy a politikai szövegek fordítása esetében összevessük a forrásnyelvi szöveg és a célnyelvi szöveg szemantikai felépítését az értékelő predikátumok száma és elhelyezkedése szempontjából. Bemutattuk, hogy a szövegeket hogyan lehet propozíciókra bontani, hol vannak a szövegépítési csomópontok, és hogy azokat érvekként funkcionáló értékelő tartalmú meggyőződést tartalmazó predikátumok veszik körül. Ezenfelül a kritikai diskurzuselemzés eszközeivel megpróbáltuk a szövegalkotói szándék egyes megnyilvánulásait azonosítani.

Irodalom

- Baker, M. 2006. *Translation and Conflict. A Narrative Account*. Routledge: London and New York.
- Bell, A., Garrett, P. (eds.) 1998. *Approaches to Media Discourse*. Blackwell Publishers: Oxford.
- Chilton, P., Schäffner, Ch., 1997. Discourse and Politics. In: van Dijk, T. A. (ed.) *Discourse as Social Interaction*. Sage Publications: Thousand Oaks, USA, 206–230.
- Fairclough, N. and Wodak, R. 1997. Critical discourse analysis. In: van Dijk, T. A. (ed.) *Discourse as Social Interaction*. Sage Publications: Thousand Oaks, USA, 258–284.
- Hazel, K. J. 1997. The problem of objectivity in Québec Journalism. *British Journal of Canadian Studies* Vol. 12., No. 2., 337–346.
- Kintsch, W., van Dijk, T. A. 1978. Toward a model of text comprehension and production. *Psychological Review* Vol. 85., No. 5, 363–394.
- Larson, Ch. U. 2001. *Persuasion, Reception and Responsibility*. Wadsworth: Stamford.
- Olk, H. 2002. Critical discourse awareness in translation. *The Translator* Vol. 8., No. 1., 101–116.

- Schäffner, Ch., Adab, B. 2001. The Idea of the Hybrid Text in Translation: Contact as Conflict. *Across Languages and Cultures*. Vol. 2., Issue 2., 167–180.
- Schäffner, Ch., Kelly-Holmes, H. (eds.) 1996. *Discourse and Ideology*. Multilingual Matters: Clevedon.
- Trent, J. E. 1995. *A Practical Guide to the 1995 Referendum*. http://uni.ca/dialoguecanada/trent_guide.html [2006. szeptember 29.]
- van Dijk, T. A. 1997. Discourse as interaction in society. In: van Dijk, T. A. (ed.) *Discourse as Social Interaction*. Sage Publications: Thousand Oaks, USA, 1–37.

Források

- A népszavazási beszéd francia változata: *Ultime appel, program télévisé*
A francia nyelvű beszéd szövege teljes terjedelmében elérhető:
<http://www.collectionscanada.ca/premiersministres/h4-4011-f.html> [2006. szeptember 29.]
- A népszavazási beszéd angol fordítása: *An Exceptional Situation, televised speech*
Az angol nyelvű beszéd szövege teljes terjedelmében elérhető:
http://www.canadahistory.com/sections/documents/chretien_speech.htm [2006. szeptember 29.]

Vermes Albert Péter

Proper Names in Translation: A Relevance-Theoretic Analysis

Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadója
Doktori értekezések sorozat 21. kötet

Az értekezés – *Kurt Vönnegut Slaughterhouse Five*
és J. F. Cooper *The Last of the Mohicans* című regényének
magyar fordítását elemezve – bemutatja,
mi történik a tulajdonnevekkel a fordítás folyamatában,
valamint kísérletet tesz arra, hogy rendszerezze
és a relevancia-elmélet keretébe helyezve megmagyarázza
a feltárt jelenségeket.

Terjedelem: 168 oldal

A kötet elérhető a szerző címén:
vermes@ektf.hu